

**ВІННИЦЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ
УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ МИХАЙЛА КОЦЮБИНСЬКОГО**

**НАУКОВІ ЗАПИСКИ
СЕРІЯ:**

ГЕОГРАФІЯ

ВИПУСК 31

№ 1-2

**SCIENTIFIC NOTES
of Vinnytsya State
Pedagogical University named after
Michailo Kotzubynsky**

SERIES: GEOGRAPHY

Issue 31

№ 1-2

**ВІННИЦЯ
2019**

Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: Географія. 2019. Вип. 31, № 1-2. Вінниця, 2019. 205 с.

Scientific notes of Vinnytsya State Pedagogical University named after Michailo Kotzubynsky. Series: Geography. 2019. Issue 31, № 1-2. Vinnytsya, 2019. – 205 p.

Друкується за ухвалою вченої ради Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського (протокол № 10 від 18 лютого 2019 р.)

Опубліковані результати досліджень антропогенних ландшафтів. Окремі статті присвячені натуральним ландшафтам, природничо- та суспільногеографічним дослідженням, прикладним проблемам географії, географічним проблемам окремих регіонів та охороні природи. Бібліографія у кінці статей.

Published results of studies of anthropogenic landscapes. Individual articles are devoted to natural landscape, natural and socio-geographical research, applied problems of geography, geographical problems of individual regions and Environment. The bibliography is at end of the articles.

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ

Г.І. Денисик – доктор географічних наук, професор (головний редактор) – Україна; **А.В. Гудзевич** – доктор географічних наук, професор (заступник головного редактора) – Україна; **В.М. Воловик** – доктор географічних наук, професор – Україна; **І.П. Ковальчук** – доктор географічних наук, професор – Україна; **Ю.Г. Тютюнник** – доктор географічних наук, професор – Україна; **В.М. Петлін** – доктор географічних наук, професор – Україна; **П.О. Сухий** – доктор географічних наук, професор – Україна; **Р.Л. Пенін** – доктор, професор географії – Болгарія; **В.М. Андрейчук** – доктор геолого-мінералогічних наук, професор – Польща; **М.Я. Таркінс** – професор географії – Канада; **О.М. Вітченко** – доктор географічних наук, професор – Білорусь; **О. Буга** – доктор-хабілітат, професор – Молдова; **В.І. Корінний** – кандидат геологічних наук, доцент (відповідальний секретар) – Україна.

Адреса редакційної колегії:

21100, природничо-географічний факультет, педагогічний університет,
вул. Острозького, 32, Вінниця
Тел. (0432) 27-64-66

Видання входить до

Переліку наукових фахових видань України.

Наказ Міністерства освіти і науки України

від 07.10.2015 за № 1021.

Відповідальні за випуск: Г.І. Денисик, В.І. Корінний

ISSN 2312-2110

ЗМІСТ

ПРИРОДНИЧІ ДОСЛІДЖЕННЯ

Денисик Г.І.	Географія повсякдення	5
Чиж О.П.	Опілля середнього ландшафтного поясу Східноєвропейської рівнини	11
Канський В.С., Соколовський В.С.	Віртуальні динамічні 3-D моделі ландшафтів	14
Матвіїшина Ж.М., Пархоменко О.Г., Скороход В.М.	Еволюція ґрунтів та ландшафтів території давньоруського городища біля с. Виповзів на Чернігівщині	20
Браславська О.В.	Методологічні підвалини формування географічного мислення майбутнього вчителя географії в усвідомленні комплексу «суспільство-природа»	32

ДОСЛІДЖЕННЯ АНТРОПОГЕННИХ ЛАНДШАФТІВ

Лаврик О.Д.	Осередкові процеси у водогосподарських долинно-річкових ландшафтно-технічних системах	38
Ситник О.І., Ніколаєвський В.П.	Гайворонський старопромисловий район: формування, сучасний стан, перспективи подальшого розвитку	46
Дєдов О.В., Стефанков Л.І.	Ґрунтові ресурси Вінницької області: використання, стан та перспективи оптимізації	61
Буряк-Габрись І.О.	Типологія містечкових ландшафтів Східного Поділля	68
Когайчук С.Ю.	Районування садових ландшафтів Східного Поділля	73
Мізіна С.К.	Господарське освоєння природи і ландшафтів басейну річки Трубіж	81
Вальчук-Оркуша О.М.	Симетрія й асиметрія дорожніх ландшафтів	88
Канська В.В., Мокрій М.І.	Культові споруди в структурі єдиної мережі антропогенних заповідних об'єктів Західного Поділля	94

СУСПІЛЬНО-ГЕОГРАФІЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ

Корінний В.І.,	Етнічна територія трипільської спільноти	
Ленчук Д.М.	Буго-Дністерського межиріччя	102
Колотуха І.О.	Умови і фактори розміщення та розвитку громадського транспорту великого міста	109
Бірюкова Н.В.	Сучасні форми організації агропромислового виробництва Вінницької області	118
Максютов А.О.	Геокультурна регіоналізація Вінницької області	126
Гудзевич А.В.,	Реалії та перспективи розвитку туристично- рекреаційної сфери у Вінницькій області	133
Демець Р.О.	Регіональні особливості розвитку екстремального туризму	142
Машіка Г.В.	Моделі впливу геоекологічних концепцій на розвиток туризму в Карпатському регіоні	146
Соколовський В.А.	Оцінка природно-ресурсного потенціалу для формування регіонального рекреаційного комплексу Середнього Придніпров'я	154
Нестерчук І.К.	Гастрономічна дестинація Правобережного Полісся як комплексний концепт та ключовий елемент туристичної системи	161
Война І.М.	Релігійно-паломницькі туристичні маршрути Вінниччини (на прикладі католицьких конфесій)	169
Тищенко С.В.	Характеристика туристичних послуг сільського зеленого туризму в Житомирській області	177
Денисик О.О.	Рекреаційні осередки в структурі рекреаційних ландшафтних систем Поділля	188
Балега А.В.	Державна політика в сфері освітньо-наукового супроводу геологічного вивчення та	

УДК 902, 903'13(282.247.31)''636''

Корінний В.І., Ленчук Д.М.

Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського

Етнічна територія трипільської спільноти Буго-Дністерського межиріччя

Висвітлено результати дослідження походження трипільського населення в межах БугоДністерського межиріччя. Трипільська культура проіснувала на досліджуваній території впродовж кінця VI – початку III тис. до н. е. Вона виникла на основі неолітичних племен Дніпро-Пруського межиріччя, утворивши протоцивілізаційну спільноту Кукутень-Трипілля. Особливо важливу роль ці племена зіграли при освоєнні території Буго-Дністерського межиріччя. Свідченням цьому є наявність тут більше 600 різновікових трипільських поселень, матеріальні рештки яких у вигляді багатого керамічного комплексу відображають і зв'язки із сусідніми інокультурними спільнотами. При колонізаційних процесах прийшло населення мало із собою і якусь частину керамічних виробів, наприклад, посуду. Осівши на новому місці спільнота продовжувала виготовляти такий же керамічний посуд, але з місцевих композитних матеріалів, які мали дещо інші петрографічні характеристики. Їх аналіз дозволяє запропонувати ще один підхід до міграційних процесів в межах трипільської археологічної культури.

Ключові слова: розселення, Кукутень-Трипілля, матеріальна культура, Буго-Дністерське межиріччя.

Korinnyi V.I., Lenchuk D.M. Ethnic territory of Trypillia community of country between Buh and Dnister. The results of research of origin of Trypillia population are reflected within the limits of Buh and Dnister of country between. A Trypillia culture lasted on the prospected territory during the end of VI – beginning of III of thousand BC. It arose up on the basis of neolithic tribes of Buh and Dnister of country between, forming the protocivilization association of Kukuten-Trypillia. An especially important role these tribes played at mastering of territory of Buh and Dnister of country between. By a certificate there is a presence it here more than 600 of different age Trypillia settlements material bits and pieces of that as a rich ceramic complex represent and copulas with nearby other culture associations. At colonization processes a coming population had with itself some part of brickwares, for example, of tableware. Settling on a new place an association continued to make the same ceramic tableware, but from local composite materials that had a few another petrographic descriptions. Their analysis allows to offer another going near migratory.

Key words: resettlement, Kukuten-Trypillia, material culture, country between Buh and Dnister.

Наявність проблеми. Слово «етнос» перекладається з давньогрецької як «група», «плем'я», «народ». Прихильники визначення етносу як соціального організму вважають, що ознаками етносу можуть бути: мова, територія, побут, певна форма соціально-територіальної організації, загальне походження, економічні зв'язки, релігія, але для етнічних спільнот перераховане не є обов'язковим.

Серед культур та народів етнографи виокремлюють певні спільноти, що називаються історико-етнографічними або історико-культурними областями. У цих частинах між населенням під впливом тривалих зв'язків, спільного соціально-економічного розвитку складаються подібні, так звані, етнографічні особливості. Вони виражаються насамперед в культурі – житлах, їжі, хатньому

начинні, одязі і явищами духовної культури – звичаями, обрядами та віруваннями. До історико-культурних областей належать народи, розселені на суміжних територіях, але реально пов'язані між собою, хоча деякими важливими аспектами відрізняються один від одного соціально-економічним розвитком, мовою або расовою приналежністю. Таким чином можна запропонувати поєднання моделі етнографічних спільнот з археологічними угрупованнями, а культуру Кукутень-Трипілля розглядати як етнічну спільність, великої етногенетичної провінції Балкано-Карпато-Дунайського регіону [2, с. 348-349].

Мета статті: провести аналіз попередніх досліджень розселення Кукутень-Трипільської археологічної культури та виділити особливості заселення Буго-Дністерського межиріччя.

Аналіз попередніх досліджень. С. М. Бібіков у праці «Раннетрипольское поселение Лука-Врублевская на Днестре. К истории ранних земледельческо-скотоводческих племен на юго-востоке Европы» обґрунтував гіпотезу, згідно якої трипільський етномасив у Дніпро-Дністерському межиріччі виник із прийшлих землеробо-скотарських та місцевих мисливських племен. На це вказує перш за все археологічний матеріал зафіксований у Луці-Врублевецькій. Серед його особливостей спостерігаються неолітичні традиції обробки мінеральної сировини [1, с. 279-281].

Іншу гіпотезу щодо встановлення трипільського етномасиву запропонував В.М. Даниленко у статті «Неолит Побужья и вопрос о сложении трипольской культуры». Він вважав, що зародження власне східного ареалу трипільської культури відбулося на середньому періоді в районі Середнього Побужжя, коли неолітичні племена остаточно асимілювалися із трипільськими. При цьому неолітичний геном у формуванні досліджуваної культури відіграв головну роль. Але вже в кінці середнього на початку пізнього періодів центр переноситься до Дністра, що пов'язано із встановленням контактів із більш високорозвиненими культурами у виготовленні кераміки та розвитком мідної металургії [4, с. 8].

Досить плідними виявилися дослідження напрямів розселення трипільських племен, проведені К.К. Черниш: «Место поселений борисовского типа в периодизации трипольской культуры» [9]; «Основные направления путей расселения племен культуры Кукутени-Триполье в ранний период» [10]. У фундаментальній праці «Энеолит Правобережной Украины и Молдавии» дослідниця узагальнила відомості про особливості розселення трипільських племен на всіх періодах їх розвитку та особливості їх матеріальної культури [11].

У монографії «Ранний этап трипольской культуры на территории Украины» В.Г. Збеневич висунув нову гіпотезу, у якій допускається належність певних елементів трипільської матеріальної культури, що мають схожість із місцевими неолітичними культурами Буго-Дністерського межиріччя, землеробам Балкан, Подунав'я та Карпатського регіону [7, с. 174].

У монографіях І.І. Зайця «Поселение трипольской культуры Клищев на Южном Буге» та С.О. Гусева «Трипільська культура Середнього Побужжя рубежу IV-III тис. до н. е.» значно доповнюється та узагальнюється інформація щодо розвитку та розселення трипільських поселень на етапах VI-VII, VII, VII-Cl [6, с. 166-167; 3, с. 233-239]. Згодом дослідники Н.Б. Бурдо та М.Ю. Відейко у монографії «Трипільська культура. Спогади про золотий вік» опублікували поки

що одну з останніх узагальнюючих праць, у якій міститься інформація щодо розселення трипільських племен [2, с. 346-356].

Результати дослідження. На думку Б.С. Жураковського розселення трипільців на Поділлі відбувалося вздовж долин річок, що були певними дороговказами, по яких і рухались громади. При потребі вони могли зупинитися на березі однієї з річок і тим самим завершити переселення. Якщо місцевість була зайнята, то вони продовжували рухатися далі [5, с. 6].

Вперше трипільці з'являються в Карпато-Подністер'ї в VI тис. до н. е. Характерними рисами трипільсько-прекукутенської етнічної спільності є кераміка із заглибленою орнаментациєю. Вже у другій половині V тис. до н. е. у Прикарпатській Молдові формується новий етногенетичний трипільсько-кукутенський район, на утворення якого впливали сусідні культури із заходу та півдня. Його головною ознакою є мальований посуд. Від Карпат до Пруту почали розселятися кукутенські громади, що, можливо, утворені лише двома племенами [2, с. 348-349, 351].

На рубежі V-IV тис. до н. е. культура Прекукутен, увібрала елементи культур Боян, лінійно-стрічкової кераміки та Хаманджия і проіснувала впродовж усього IV тис. до н. е. Названі культури формувалися на території Південно-Східної Трансільванії та Східного Прикарпаття. Саме тут зосереджувалися пам'ятки Прекукутені I, що мали основні компоненти культури. На думку К.К. Черниш, в період Прекукутені II майже всі спільноти пішли із Трансільванії для освоєння нових земель в районі міжріччя Серета і Дністра. Розташування пам'яток свідчить про, те, що збільшення кількості населення змушувало його пересуватися на значні відстані та вести екстенсивне землеробство і тваринництво. У зв'язку з ним необхідно було періодично змінювати земельні ділянки. Розселення спільнот і поклало початок утворенню локальних особливостей культури Трипілля-Кукутен [11, с. 190].

На початку раннього етапу трипільці розширюють етнічну територію на схід (рис. 1). На фазі поселень Ларга-Жижія, Флорешти, Бернашівка вони переходять Прут

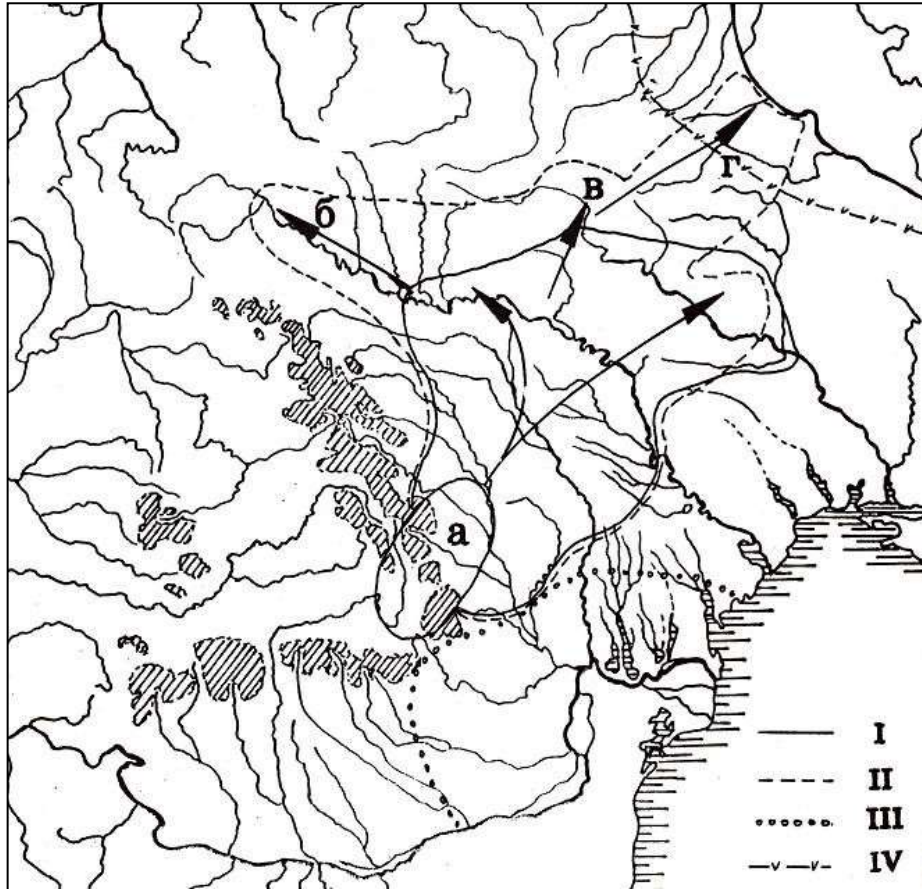

Рис. 1. Трипілля-Кукутені раннього – початку середнього етапів. За [8]

I – Ранній етап: *а* – район утворення культури; **II** – початок середнього етапу: *б* – верхньодністерська культура, *в* – середньобузька група, *г* – східний ареал культури. **III** – культура Болгар-Алдень. **IV** – Дніпро-Донецька культура.

і виходять до Середнього Дністра, а згодом на Південний Буг та в Буго-Дніпровське межиріччя. Відірвавшись від основного масиву населення та втративши безпосередні зв'язки з ним, вони змогли зберегти традицію виготовлення заглибленого посуду [8, с. 35]. У цей період спостерігаються зв'язки Кукутені-Трипілля із спільнотами Гумельниця, Петрешти, Середній Стог II та культурою білої кераміки з розписом групи Злата. В процесі переміщення трипільців за Дністер відбувається вдосконалення металообробки, високого рівня набуває гончарство та обробка кременю [11, с. 212]. На цьому етапі розвитку завершується процес формування більш-менш єдиного ранньотрипільського етномасиву між Дністром і Дніпром. Таким чином, носії трипільської культури завершують асиміляцію місцевих неолітичних племен, що у подальшому посприяли зародженню певних локально-територіальних відмінностей.

Вони стали передумовою появи пам'яток борисівського типу (Шкуринці, Степанівка, Іваньки I, Плисків-Чернявка) [9, с. 234, 236].

Археологічною ознакою переходу від раннього до середнього етапу є поява в керамічному комплексі посуду з розписом. Технологія приживалася серед племен поступово, але переважала лише у племен Попруття і Подністер'я. Племена, що жили між Південним Бугом та Дніпром (так званої першої хвилі розселення) не сприймали це нововведення і продовжували ранньотрипільські

традиції. Таке розмежування спонукало виділяти два культурні ареали в культурі Трипілля-Кукутеня – західний і східний. Але з новими хвилями розселення традиція розписного посуду все ж таки розповсюдилася майже по всьому трипільсько-кукутенському ареалі [8, с. 36].

Під час середнього періоду розвитку трипільської культури, що тривав з другої половини V тис. до н. е. до перших століть IV тис. до н. е., під іноетнічним впливом, простежується створення окремих етнічних спільностей трипільської цивілізації, представленої археологічними локально-хронологічними угрупованнями. Етнографічний Трипільсько-Кукутенський район вже складався з кількох етнічних спільностей. Від Трипілля VI до Трипілля CI утворюється такі етнічні спільності: *верхньодністерська* (представлена пам'ятками типу Незвисько II, заліщицька, шипенецька, локально-хронологічні групи та пам'ятки кошилівського типу); *середньодністерська* (належать пам'ятки солонченської і петренської групи та раковецького типу); *бугодністерська* утворена в результаті поєднання традицій середньодністерської та верхньодністерської спільноти та місцевого населення Тису на етапі VI-VII (входять пам'ятки типу Кліщів, Немирівка, Ворошилівка, чечельницької локально-хронологічної групи); *буго-дніпровська* утворена на основі пам'яток етапу VII Раковець і Миропілля, що належать до трипільсько-кукутенського та трипільсько-прекукутенського етнографічного районів (увійшли пам'ятки володимирівської, небелівської, томашівської та канівської локально-хронологічних груп Трипілля VII-CI) [1, с. 353].

Наступна хвиля розселення племен у Дністерсько-Бузькому межиріччі припадає на період VI-VII. Внаслідок цього відбувається злиття місцевого східного ареалу трипільського населення із міграційними потоками західного, що рухалися північним (заліщицькі общини) та південним (солонченські племена) шляхами. Внаслідок їх об'єднання із борисівською групою пам'яток у Середньому Побужжі утворилися пам'ятки типу Кліщів, яких у цьому регіоні незначна кількість. На думку С.О. Гусєва такі групи, що увібрали в себе деякі елементи традицій місцевого населення, є розвідниками-посередниками між заходом та сходом Трипільсько-Кукутенської спільноти.

Згодом відбувається проникнення найбільш масової третьої хвилі у Середнє Побужжя в період VII (рис. 2). Ці переселенці, на відміну від двох попередніх хвиль, прийшли не з Середнього Дністра, а з Верхнього Подністер'я. Таким чином, вони принесли на нову територію не лише монохромну розписну кераміку, а й спричинили переорієнтацію видобутку крем'янистої сировини із родовищ Дністра на Волинь [3, с. 239].

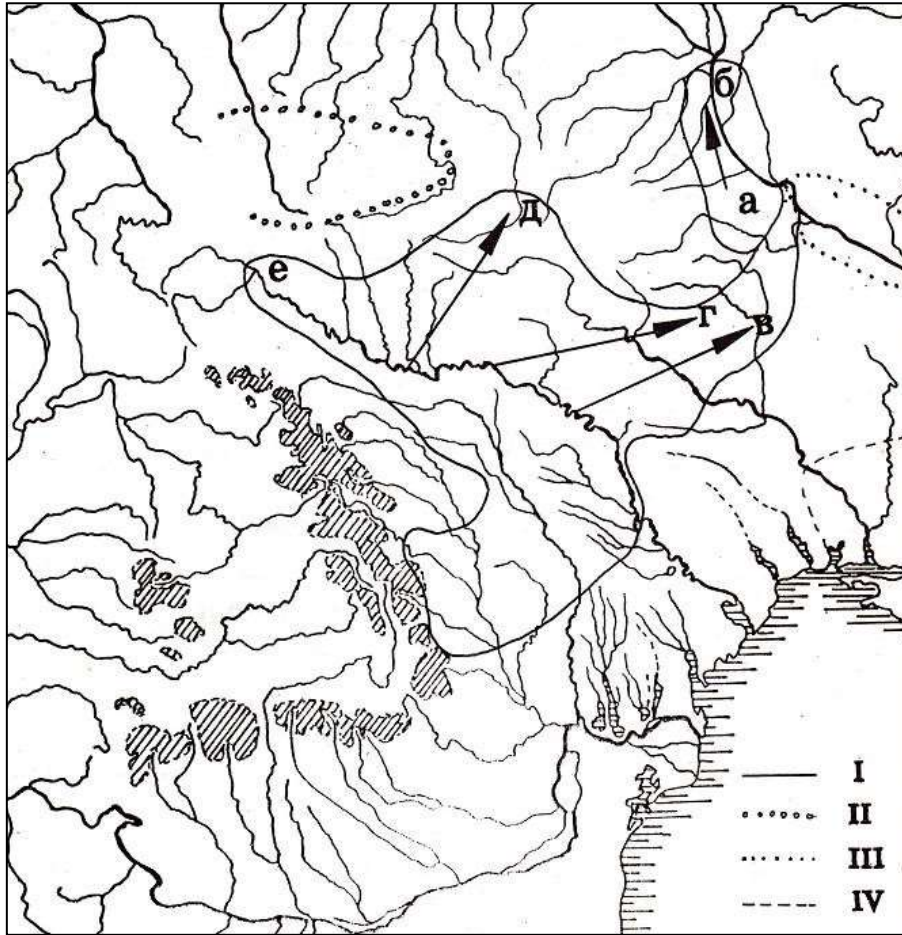

Рис. 2. Трипілля-Кукутені кінця середнього – початку пізнього етапів. За [8]

I – Трипілля-Кукутені: **а** – коломийщинська група, **б** – чапайсько-лукашівська, **в** – томасівська, **г** – косенівська, **д** – середньобузька, **е** – верхньодністерська. **II** – Лендзьельська культура. **III** – Середньостогівська культура. **IV** – Нижньомихайлівська культура.

На початку пізнього (СІ) етапу майже весь Український лісостеп був освоєний окремими племенами трипільської культури та іноетнічним населенням. Оселившись у Буго-Дніпровському межиріччі, племена томашівської групи витісняли трипільське населення східного ареалу, але через кілька століть нова хвиля трипільців із Подністер'я зайняла ці території [8, с. 38-43]. Хоча на цьому етапі розвитку значні імпульси із заходу тривають, але вони починають чергуватися із зворотним впливом прийшлого західного населення. На думку С.М. Рижова, це спричинило появу пам'яток типу Чечельник – Білий Камінь на Південному Бугі та Стіна IV в межах Подністер'я [11, с. 239].

На завершальному етапі розвитку Трипільсько-Кукутенська спільнота вже не мала своїх чітких рис. Вона була неспроможна перейняти ініціативу та домінувати у регіоні щоб розчинити у своїй масі інокультурні племена (рис. 3). В наслідок цього вона остаточно втратила свої унікальні регіональні особливості. Деякі дослідники навіть виділяють серед варіантів Трипілля СІ окремі культури [8, с. 38-43].

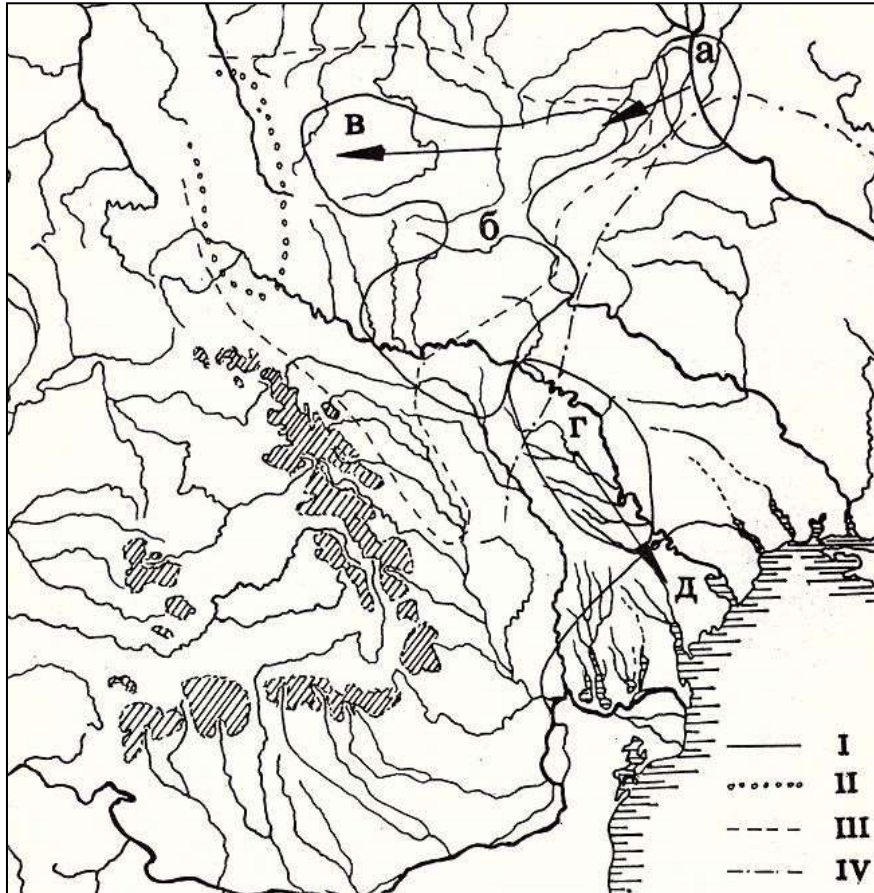

Рис. 3. Трипільля-Кукутень кінця пізнього етапу. За [8]

I – Трипільля-Кукутень: а – софіївська група, б – городсько-касперівська, в – західноволинська, г – вихватинська, д – усатівська. II – Культура ліщастого посуду. III – східна границя культури кулястих амфор. IV – західна границя ямної культури.

З погляду етнічних процесів локально-хронологічні угруповання культури Трипільля-Кукутень не належать до єдиного етносу. Однак через значну кількість етнічних спільностей є близькими до етносу. Єдине, що їх об'єднує як цілісну систему – релігія. Отже, сакральна сфера поєднала певний конгломерат культур та народів у феномен, що називається культурою Трипільля-Кукутень [2, с. 356].

Висновки. На початку раннього періоду трипільська спільнота була єдиним цілим, про що свідчать артефакти духовної та матеріальної культури. В результаті розселення на величезній території між Дністром і Дніпром трипільці почали втрачати свої зв'язки із західною частиною культури на території Румунії та Молдови. В результаті цього Середнє Побужжя стало центром східного ареалу трипільської культури, але вже в пізньому періоді, внаслідок поглибленого контакту племен із перейняттям нових технологій, із західного ареалу центр поступово зміщується ближче до Дністра.

Аналіз керамічного комплексу дозволяє простежити спільність між локально-хронологічними групами. Але хронологічні зв'язки між ними встановити досить проблематично за допомогою радіовуглецевого датування через можливі похибки. Для вирішення цього питання варто взяти до уваги петрографічний

аналіз домішок у глиняній масі посуду та можливих родовищ їх добування для подальших порівнянь.

1. Биби́ков С.Н. Раннетрипольское поселение Лука-Врублевская на Днестре. К истории ранних земледельческо-скотоводческих племен на юго-востоке Европы / С.Н. Биби́ков // Материалы и исследования по археологии СССР. – М.-Л.: Изд-во АН СССР, 1953. – Вып. 38. – 460 с.
 2. Бурдо Н.Б. Трипільська культура. Спогади про золотий вік / Н.Б. Бурдо, М.Ю. Відейко. – Харків: Фоліо, 2008. – 415 с.
 3. Гусев С.О. Трипільська культура Середнього Побужжя рубежу IV-III тис. до н. е. / С.О. Гусев. – Вінниця: Антекс-УЛТД, 1995. – 304 с.
 4. Даниленко В.М. Неолит Побужья и вопрос о сложении трипольской культуры / В.М. Даниленко // Краткие сообщения института археологии АН УССР. – К., 1960. – Вып. 9. – С. 3-9.
 5. Жураковський Б.С. Господарство і зв'язки трипільських племен Поділля : навч. посіб. / Б. Жураковський. – Раменське: ПОЛІ-ГРАФ, 2002. – 115 с.
 6. Заец И.И. Поселение трипольской культуры Клищев на Южном Буге: монография / И.И. Заец, С.Н. Рыжов. – К., 1992. – 177 с.
 7. Збеневич В.Г. Ранний этап трипольской культуры на территории Украины / В.Г. Збеневич. – К. : Наукова думка, 1989. – 224 с.
 8. Круц В.О. Етапи і напрямки розселення племен трипільської культури / В.О. Круц // Подільська старовина: Зб. наук. пр. / Відп. ред. В.А. Косаківський. – Вінниця, 1993. – С. 35-44.
 9. Черныш Е.К. Место поселений борисовского типа в периодизации трипольской культуры / Е.К. Черныш // Краткие сообщения института археологии АН УССР. – К., 1975. – Вып. 142. – С. 3-10.
 10. Черныш Е.К. Основные направление путей расселения племен культуры Кукутени-Триполье в ранний период / Е.К. Черныш // Восточная Европа в эпоху камня и бронзы. – М. : Наука, 1976. – С. 90-102.
 11. Черныш Е.К. Энеолит Правобережной Украины и Молдавии / Е.К. Черныш // Археология СССР. – Энеолит СССР. – М. : Наука, 1982. – С. 165-320.
-
1. Bybykov S.N. Rannetrypol'skoe poselenye Luka-Vrublevetskaya na Dnestre. K ystoryy rannyykh zemledel'chesko-skotovodcheskykh plemen na yuho-vostoke Evropy / S.N. Bybykov // Materyaly y yssledovanyya po arkheolohyy SSSR. – M.-L.: Yzd-vo AN SSSR, 1953. – Vyp. 38. – 460 s.
 2. Burdo N.B. Trypil's'ka kul'tura. Spohady pro zolotyy vik / N.B. Burdo, M.YU. Videyko. – Kharkiv: Folio, 2008. – 415 s.
 3. Burdo N.B. Trypil's'ka kul'tura. Spohady pro zolotyy vik / N.B. Burdo, M.YU. Videyko. – Kharkiv : Folio, 2008. – 415 s.
 4. Husyev S.O. Trypil's'ka kul'tura Seredn'oho Pobuzhzhya rubezhu IV-III tys. do n. e. / S.O. Husyev. – Vinnytsya: Anteks-ULTD, 1995. – 304 s.
 5. Danylenko V.M. Neolyt Pobuzh'ya y vopros o slozhenyy trypol'skoy kul'tury / V.M. Dany-lenko // Kratkye soobshchenye ynstytuta arkheolohyy AN USSR. – K., 1960. – Vyp. 9. – С. 3-9.
 6. Zhurakovs'kyi B.S. Hospodarstvo i zv'yazky trypil's'kykh plemen Podillya : navch. posib. / B. Zhurakovs'kyi. – Ramens'ke: POLI-HRAF, 2002. – 115 s.
 7. Zaets Y.Y. Poselenye trypol'skoy kul'tury Klyshchev na Yuzhnom Buhe: monohrafiya / Y.Y. Zaets, S.N. Ryzhov. – K., 1992. – 177 s.
 8. Zbenovych V.H. Rannyy etap trypol'skoy kul'tury na terrytoryy Ukrainy / V.H. Zbenovych. – K. : Naukova dumka, 1989. – 224 s.
 9. Kruts V.O. Etapy i napryamky rozselennya plemen trypil's'koy kul'tury / V.O. Kruts // Podil's'ka starovyna: Zb. nauk. pr. / Vidp. red. V.A. Kosakivs'kyi. – Vinnytsya, 1993. – S. 35-44.
 10. Chernysh E.K. Mesto poselenyy borysovskoho typu v peryodyzatsyy trypol'skoy kul'tury / E.K. Chernysh // Kratkye soobshchenye ynstytuta arkheolohyy AN USSR. – K., 1975. – Vyp. 142. – С. 3-10.

-
11. Chernysh E.K. Osnovnye napravlenye putey rasseleniya plemen kul'tury Kukuteny-Trypol'e v rannyi peryod / E.K. Chernysh // Vostochnaya Evropa v épokhu kamnya y bronzy. – M. : Nauka, 1976. – С. 90-102.
 12. Chernysh E.K. Éneolyt Pravoberezhnoy Ukrainy y Moldavy / E.K. Chernysh // Arkheolohyya SSSR. – Éneolyt SSSR. – M. : Nauka, 1982. – S. 165-320.

Подано до редакції 18.01.2019

Рецензент – доктор географічних наук В.М. Воловик
